

БІОГРАФІЧНІ НАРИСИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО

Якщо відзначати провідні сфери втілення життєвого потенціалу О. Лотоцького, то, насамперед, його можна презентувати як громадського діяча, публіциста, державного діяча – це ті вектори реалізації особистості, які завжди перебували для Олександра Гнатовича в силу життєвих обставин, власних уподобань, інтересів, переконань на перших місцях. Через переважання саме цих напрямків діяльності довгий час дещо поза межами основної діяльності знаходилися наукові студії. Вони завжди були присутні у сфері зацікавлень дослідника, проте життєві умови не завжди сприяли тому, щоб цілком присвятити себе улюбленій темі наукових досліджень – історії церкви. Тому, мабуть, і сучасні дослідники протягом останніх 10-15 років насамперед висвітлюють саме сторінки громадсько-політичної діяльності вченого. Це стосується і довідникових видань, і статей, і монографій, присвячених як самому О. Лотоцькому, так і питанням автокефалії Української православної церкви [1].

Тож, хоча, О. Лотоцького скоріше можна віднести до так званих істориків другого плану, проте, його наукові здобутки також досить значні. І якщо говорити про нього як про науковця, то в першу чергу він, звичайно, історик церкви і церковного права. Саме ці вектори наукових досліджень протягом усього життя були незмінними в творчих студіях вченого. Однак, увага приділялася й іншим темам. Зокрема, можна говорити про те, що в його доробку присутній й історіографічний аспект наукової діяльності. І, насамперед, це – біографічні нариси, які починаючи з перших спроб науково-дослідницької роботи були присутні у матеріалах вченого. І це не дивно, зважаючи на те, що наукову біографію можна сприймати як особливий жанр самоаналізу науки який через життєпис "видатного" науковця чи культурного діяча описує й унормовує науковий процес, а також формує певні тяглості в межах науки як суспільно феномену [2, с.31]. Тому в даній статті було визначено завдання висвітити здобутки О. Лотоцького у сфері біографічних досліджень.

Роботи О. Лотоцького, присвячені дослідженню життя і творчості українських істориків, політичних та громадських діячів, письменників, з'являлися у формі монографій, статей, некрологів, рецензій на історичні видання. Ці роботи почали виходити ще за студентських років О. Лотоцького і хронологічно охоплюють майже все творче життя історика, що вказує на його безперервне зацікавлення біографічною проблематикою, хоча історіографічні дослідження і не були провідною сферою наукових зацікавлень вченого. Мабуть, зважаючи на це, характер цих праць не завжди науковий, а скоріше інформативно-популярний, публіцистичний, насичений власними емоційними характеристиками, схильний до ідеалізації багатьох персоналій, про які говорить дослідник. Активна участь в громадському та політичному житті української громади в Петербурзі, власна причетність до української історичної науки, особисте знайомство з багатьма українськими істориками зумовили спрямованість біографічних нарисів О. Лотоцького. Крім того, персонологічний (біографічний) підхід присутній і в розвідках, присвячених історії церкви та церковного права. Отже, для глибшого розуміння творчості науковця, еволюції його зацікавлень та поглядів, зв'язків його наукової праці з громадсько-політичним життям доречним є знайомство з цією ланкою наукової спадщини Олександра Лотоцького.

Перш ніж говорити про матеріали О. Лотоцького, присвячені історичним особистостям – М. Грушевському, С. Петлюрі, Т. Шевченко – слід відмітити, що в його доробку міститься досить багато рецензій. Вже протягом 90-х років XIX ст. вийшло чимало рецензій О. Лотоцького на праці з церковної тематики: це відгуки на

роботи, присвячені церковним братствам, видані музейні описи, нариси життя церковних діячів, огляди матеріалів, надрукованих у періодичних виданнях. Рецензії вченого, як правило, досить чіткі, логічно побудовані, містять як критичні зауваження, так і зазначення позитивних сторін рецензованої праці. Наприклад, даючи оцінку працям О. Петрова, який висвітлював життєдіяльність слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія, дослідник висловлював здивування заявами автора, що дана тема малодосліджена, а також його припущеннями щодо окремих моментів життя святих, які можна вважати лише нічим не підтвердженою гіпотезою. Загалом, роботи цього автора представлялися вченим в більшій мірі як популярні матеріали, а не наукові розвідки [3, с.7-8]. В інших рецензіях містилися зауваження з приводу того, що історичні умови висвітлювалися в роботах в занадто загальних рисах, наводилося дуже багато зовсім непотрібних фактів, наявна велика кількість гіпотетичних заяв [4, с.3-4], увага звернена виключно на зручні для автора моменти дослідження, праці мають компілятивний характер, не містять жодних нових даних [5, с.2-4]. Є і відгуки, які містять виключно позитивну характеристику. Такою є, наприклад, рецензія О. Лотоцького на видання Д. Дорошенка, присвячене українській літературі. Схвальні відгуки містяться насамперед з того приводу, що Д. Дорошенко подав огляд саме української художньої літератури, що автор прагнув скорегувати уподобання читача, відмітити ті здобутки, які українська література все ж мала на початок ХХ ст. незважаючи на всі утиски з боку царської влади [6, с.22-25].

У цей же період, тобто, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., стали з'являтися і перші власне біографічні нариси О. Лотоцького, присвячені діячам української культури та мистецтва, історикам, громадським та державним діячам. Іноді презентувалися короткі життєписи зовсім невідомих широкій громадськості людей, які зацікавили науковця. Зокрема, подібною роботою є стаття, присвячена поетичній творчості простого священика з с. Вишеньок на Чернігівщині. Зацікавлення його творчістю сам вчений пояснював тим, що "вірші Некрашевича можуть бути характерним зразком такого дуже розповсюдженого побутового уживання віршів серед українського духовенства" [7, с.3]. Тож, мета таких біографічних екскурсів традиційна для наукових студій О. Лотоцького у рамках його сфери наукових інтересів – різнобічна характеристика побутового життя, рівня освіченості духовенства на українських землях.

Впродовж наступних років серед наукового доробку дослідника постійно з'являлися життєписи, характеристики творчої діяльності, аналізи громадянської позиції українських діячів, які були представниками різноманітних сфер діяльності. Серед них варто згадати нариси, присвячені В. Гречулевичу, Г. Квітці-Основ'яненко, О. Олесю, С. Руданському, М. Лисенку, І. Тобілевичу, М. Кропивницькому, В. Біднову, П. Стебницькому, П. Чижевському, С. Смаль-Стоцькому, В. Антоновичу, В. Симиренку, Є. Лукасевичу, Я.Н. Бодуену де Куртене, С. Єфремову, В. Доманицькому. Серед біографічних нарисів Олександр Гнатович майже не має матеріалів, присвячених представникам світової культури чи політики, проте, в його записнику містяться прізвища Островського, Гьоте, Пушкіна, Толстого, Шекспіра, Лермонтова, Достоєвського, Тургенєва як свідчення зацікавленості світовою, насамперед, російською літературою [8, арк.33-37].

Тож, як бачимо, біографічні дослідження присвячувалися як добре знаним українським діячам, так і особистостям, які не дуже широко відомі громадськості, наприклад, священику з Поділля Василю Гречулевичу. Зважаючи на той слід, який ця людина залишала в житті громади на Поділлі, О. Лотоцький вважав необхідним згадати основні моменти його життя, віддати шану пам'яті цій людині, хоча він і мало кому був відомий поза межами своєї колишньої парафії. Дослідник відмічав сприятливе середовище, в якому зростав В. Гречулевич, його навчання, перші кроки на ниві священства, адміністративні здібності, відмічені численними нагородами;

участь у житті місцевої громади, допомога якій викликала шанобливі відгуки і після смерті священика. Особливо вчений наголошував на значенні проповідницької діяльності В. Гречулевича, адже останній вважав, що релігійно-проповідницька діяльність має проводитися виключно народною мовою, тому всі його проповіді проголошувалися і друкувалися виключно "на малоросійском языке" [9, с.282]. Звичайно, така позиція отримувала тільки схвальні відгуки з боку О. Лотоцького, який сам був прихильником використання і в навчанні, і в просвітительській діяльності української мови. Тому, мабуть, найбільше уваги при характеристиці життєвого шляху В. Гречулевича приділяється його позицій стосовно використання української мови під час релігійно-просвітительської діяльності.

Цікавою є розвідка, присвячена літературній спадщині С. Руданського. Вона не містить огляд віх життя українського поета (1834-1873 рр.), його навчанню чи то в Кам'янець-Подільській семінарії, чи то в Медико-хірургічній академії в Петербурзі. Мова не йде також про професійні досягнення на посаді лікаря міської лікарні в Ялті чи про вже відомі широкій громадськості його твори. Увага звертається на те, що в ситуації, коли досить багато втрачено з творчої спадщини поета, слід враховувати всі можливі джерела, що можуть хоч трохи розширити коло відомих праць, повернути втрачене. Тож, саме це і намагався зробити О. Лотоцький, аналізуючи рукописний альбом з віршами, що потрапив до нього. Після порівняння не підписаних віршів з тими, що безсумнівно належать С. Руданському, він приходив до висновку, що певну частку з того, що вміщено в альбомі, можна зарахувати до спадщини поета [10, с.148-155].

Найчастіше в своїх біографічних нарисах О. Лотоцький звертався до постатей трьох українських діячів: М. Грушевського, Т. Шевченка та С. Петлюри.

Знайомство і співпраця О. Лотоцького з М. Грушевським розпочалися ще під час навчання Олександра Гнатовича у Київській духовній академії (1892-1896 рр.) і протягом наступних років їх шляхи ще неодноразово перетиналися. Навчаючись у Київській семінарії, Олександр був членом студентської громади, а значний вплив на її учасників мав також і М. Грушевський [11, с.50-65].

У стінах академії була розпочата робота над біографічним словником діячів, що зробили внесок до української справи. Керував роботою професор В. Антонович при допомозі М. Грушевського. О. Лотоцький очолював групу, яка опрацьовувала біографії церковних діячів. Праця була здійснена до літери «О», але через від'їзд Михайла Сергійовича до Львова затяглася і врешті так і не була надрукована. М. Грушевський допомагав Олександрові та іншим студентам складати плани самоосвіти, давав поради щодо тем рефератів і пошуку джерел, заохочував до літературної співпраці у газетах та популярних виданнях [11, с.174-176].

Пізніше у своїх статтях та спогадах О. Лотоцький неодноразово звертався до постаті М. Грушевського. Ще у 1916 р. у статті «На общественном посту», що була надрукована у газеті «Украинская жизнь», О. Лотоцький підкреслював, що ім'я М. Грушевського вже стояло в одному ряду з найвидатнішими особистостями нашої історії. Подаючи короткий нарис життєвого шляху М. Грушевського, О. Лотоцький відзначав його ідейне натхнення, енергію та цілеспрямованість у досягненні поставленої мети. Наголошувалося на сприятливій родинній обстановці, ранній зацікавленості українською історією та літературою, наполегливості у досягненні поставленої мети Михайлом Сергійовичем. Проявлення в повній мірі організаторських здібностей М. Грушевського дослідник відносив до часу роботи вченого у Львові. О. Лотоцький зазначав, що в умовах обставин, що склалися на час приїзду у Львів М. Грушевського, останній став єдиним представником української науки в Галичині. Що стосується керівництва Науковим товариством ім. Шевченка, особливо видання «Записок», то, на думку Олександра Гнатовича Лотоцького, ця

справа потребувала визначної особистої ініціативи, особистого керівництва. І саме це, за його словами, і привніс у наукове життя Галичини М. Грушевський [12, с.17-21].

Олександр Гнатович висвітлював діяльність М. Грушевського не лише як науковця, а й як громадського та політичного діяча. Їх шляхи неодноразово перетиналися, тому не дивно, що у своїй праці мемуарного характеру «Сторінки минулого» О. Лотоцький велику увагу приділив особистості Михайла Сергійовича: "М.С. Грушевський з своєї вдачі – найперше учений. Проте сильний темперамент громадського діяча не тільки надав особливий життєвий інтерес його науковій праці, але й потягнув його на ширший шлях громадської діяльності [13, с.150]". О. Лотоцький відмічав, що вчений надавав першорядного значення освіті широких мас, був ініціатором та учасником багатьох літературних організацій, товариств, знаходив час для популярно-наукової праці, займався справами рідного мистецтва [13, с.150-153]. В описі О. Лотоцького Михайло Сергійович постав як надзвичайно активна, цілеспрямована, багатогранна людина з невичерпним джерелом ініціативи і енергії.

На думку О. Лотоцького, М. Грушевський за своїм внутрішнім станом був переважно науковцем, але різнобічність у зацікавленнях, енергійність призвели до того, що він став й активним громадським, а пізніше й політичним діячем. Для прикладу згадувалася участь М. Грушевського в боротьбі галицької громади за свій університет, просвітницьку роботу професора, публіцистичну діяльність (зокрема, на початку ХХ ст. відбувалася його співпраця з такими виданнями: «Український вісник», «Українське життя», «Речь», «Русские ведомости» тощо). У своїх спогадах «Сторінки минулого» О. Лотоцький значну увагу приділяв проблемам проживання в Петербурзі української громади, особливо студентства. Відзначав, що на початку ХХ ст. поступово вироблявся "той тип молодого українського громадянина", який через декілька років буде відігравати провідну роль в українському політичному житті. І помітний вплив на українське студентство, у тому числі і Петербурга, за словами О. Лотоцького, мав саме М. Грушевський, який під час своїх приїздів приділяв багато уваги спілкуванню з молоддю [13, с.155-156].

Що стосується відносин із супротивниками, в тому числі і політичними, то, на думку О. Лотоцького, головною причиною їх ненависті були незалежність та високий авторитет вченого. Олександр Гнатович був переконаний, що вчений представляв собою в українському русі дуже значну особистість, що його заслуги у вираженні українських національних прагнень дуже великі, тому неможливо було пройти повз нього, як супротивникам, так і опонентам [12, с.28].

Незважаючи на прихильне ставлення до М. Грушевського, О. Лотоцький все ж не ідеалізував його, відзначав автократичні риси у характері вченого, пояснюючи це тим, що М. Грушевський звик спілкуватися зі своїми студентами і цей стиль спілкування зберігався і тоді, коли колишні студенти ставали визнаними особистостями і переносився й на інші сфери. А це врешті-решт призводило до певних конфліктів, як, наприклад, загострення відносин з його учнями І. Джиджорою та С. Томашівським. Однак, О. Лотоцький наголошував на тому, що всі вади і недоліки вдачі М. Грушевського переважував його внесок у розвиток українського громадянства, української історичної науки.

Також, О. Лотоцький віддавав данину і особистій науковій діяльності М. Грушевського, його різнобічності і працездатності. Серед науково-популярних праць М. Грушевського, які призначалися для широкого загалу, О. Лотоцький розглядав насамперед наступні: «Про старі часи на Україні», «Ілюстрована історія України», «Козацький батько – Б. Хмельницький», «Про українську мову і школу».

Як найбільш "капітальну самостійну працю" проф. М. Грушевського визначав О. Лотоцький «Історію України-Руси». На його думку, наукова праця мала для українства ще й важливе суспільне значення, адже вона складала надзвичайно

помітний етап в історії українського самопізнання, продовжуючи культурницьку роботу ще одного визначного українського діяча – М. Драгоманова.

О. Лотоцький надавав належне тому, що праця представляла величезний науковий доробок, повну і детальну історію України, підкреслював, що, не дивлячись на науковий характер видання «Історії України-Руси», виклад матеріалу легко сприймався і широкими колами громадськості, які не були спеціалістами в історичній галузі. Необхідності додатково рекомендувати цю працю, на думку О. Лотоцького, не було, адже від цього звільняв науковий авторитет самого автора «Історії України-Руси» [14, с.195].

Постійну увагу в своїх нарисах, присвячених окремим персоналіям української історії, приділяв О. Лотоцький постаті Т. Шевченка. Ще з часів навчання в Київській духовній семінарії з'являлися перші його матеріали про українського поета. Зокрема, члени студентської громади проводили святкування шевченкових роковин, на одному з яких О. Лотоцький читав реферат «Політично-суспільні ідеали Т. Шевченка», що пізніше був надрукований у «Правді» [11, с.62]. Надалі творчий доробок О. Лотоцького постійно поповнювався статтями про Т. Шевченка. Так, одними з перших були матеріали, надруковані у виданнях «Новости», «С. Петербургские ведомости», «Наша газета». Для О. Лотоцького характерне повне визнання як Т. Шевченка-поета, так і громадянського та політичного значення його творчості. "Великий поетичний талант", "дорогоцінний самоцвіт української літератури", "геніальна постать поета", "син народу і геніальний співець його долі" – такі вирази використовував дослідник для змалювання постаті українського поета [15, с.1]. Великого значення надавав вчений не тільки самій постаті Т. Шевченка, його творчості, а й навіть святкуванням його роковин, вшануванню його пам'яті. Адже заходи, що влаштовувалися на честь поета, на думку дослідника, сприяли підтримці національної самосвідомості, а для представників української громади поза межами України – підтримці відчуття реального зв'язку з рідною землею [16, с.1].

Піднесення значення діяльності Т. Шевченка з роками лише посилювалося у О. Лотоцького. Він постійно його презентував виключно як національного поета України [17, с.3]. Постать Т. Шевченка ніби стала для вченого втіленням його переконання, що Україна мала бути незалежною. А в умовах емігрантського життя це відчуття тільки посилювалося. Шевченкові роковини сприймалися як національне свято, дні великого піднесення; творча спадщина поета – як концентрація української душі, українських потреб; життя Т. Шевченка – як повторення історичної долі України. В рядках поета О. Лотоцький вбачав вказівку щодо устрою незалежної України: "в своїй хаті своя правда і сила, і воля", вважав, що "своїм пророчим оком" в своїх віршованих рядках він навіть передбачив те, що українські землі потраплять у вир революційних подій. І значення Т. Шевченка він бачив не тільки в його творчій спадщині, а й в тому, що зберігалася його роль в історичній долі народу. Завдання для майбутнього – "вшанування нашого генія по його заслугі", ширше висвітлення його творчості [18, с.2-4]. Власне не просто творчості, поетичному таланту, а насамперед політично-громадським ідеям поета надавав великого значення О. Лотоцький. Дослідник вважав, що світогляд Т.Шевченка і як людини, і як громадянина змінювався, проте головна ідея залишалася незмінною – ідея національної свободи, державної незалежності. З метою донесення саме цієї ідею, на думку вченого, використовувалися поетом й історичні образи, і саме з цієї вихідної ідеї давалися ним оцінки історичних подій та осіб, у тому числі й відносин українського народу з польським та російським народами. Зважаючи на опис численних утисків як з боку Польщі, так і з боку Росії, які містяться в творах Т. Шевченка, для О. Лотоцького видавалася дивною думка, що поет закликав до українсько-російського єднання. Пояснення такого припущення вчений вбачав у незнанні і нерозумінні творів або у свідомому їх використанні в політичних цілях

[19, с.18-22]. Взагалі, при ознайомленні з аналізом шевченкових ідей, висновків, які робить О. Лотоцький, відчувається, що дослідником вкладалося досить багато власних думок, зумовлених власними переконаннями щодо долі українських земель. Оспівування та аналіз постаті Т. Шевченка стали для О. Лотоцького дуже вдалим засобом для висловлення власних ідей, власної переконаності в необхідності державної незалежності України. І особливо це помітно в матеріалах, що виходили вже в емігрантську добу життя вченого, у 20-30-х років ХХ ст. Адже саме тоді це переконання зумовлювало вже і напрямок наукової діяльності – основи автокефалії православних церков і зокрема, історичні підстави автокефалії Української православної церкви, адже в незалежній державі за переконанням О. Лотоцького, мала бути і незалежна церква. Аналіз творчості Т. Шевченка став ще одним засобом поширення ідеї української державної незалежності для дослідника. "Він натурально має бути лише патріотом-самостійником, прихильником власної незалежної держави" [19, с.24] – це той висновок, до якого приходять О. Лотоцький, аналізуючи втілення громадянських та політичних ідеалів Т. Шевченка в його творчості, а поширення і засвоєння творів поета мало сприяти усталенню серед українського народу ідеї державної незалежності України.

Як "провідника" української визвольної боротьби позиціонував О. Лотоцький і Симона Петлюру, і виключно належність до цієї справи сприймав як причину загибелі останнього [20, с.9-10]. І якщо Т. Шевченко сприймався ним як дух незалежної України, то Симон Петлюра – як живий символ державної незалежності України. Власне весь життєвий шлях С. Петлюри, "хресний шлях", представлявся О. Лотоцьким виключно як служіння українській державній справі, метою якої був добробут всього народу. Пам'ять про "Петлюру-Мученика", який "душу свою оддав за Україну" мала об'єднати всіх прихильників ідеї незалежної України, незважаючи не всі розбіжності. Пояснював вчений це тим, що в еміграції не існувало підґрунтя для створення нових державних концепцій, тож необхідно було зберігати вже складені традиції, виразником яких і був для нього С. Петлюра [21, с.6-12]. Сприйняття С. Петлюри як головного провідника в боротьбі за українську незалежність пояснювалося ще й тим, що в переломні, революційні моменти життя народу вся його потенційна сила зосереджується в якійсь одній особі, що стає виразником його інтересів. Саме такою особистістю представляв О. Лотоцький Симона Петлюру. На підтвердження тверджень, що для останнього головною ідеєю державної діяльності була ідея української незалежності, дослідник наводить цитати виступів діяча, його думки, що ілюструють і розкривають цю тезу [22, с.11-19]. За подібним принципом побудована і окремо видана робота О. Лотоцького присвячена Симону Петлюрі. Тобто, подані в ній характеристики, висновки про основні напрямки діяльності, плани та переконання С. Петлюри дослідник доповнив витягами з виступів, листів, статей діяча. Тож, власне цю роботу О. Лотоцького слід розглядати не як монографію, присвячену освітленню життєвого шляху особистості, а як підборку матеріалів С. Петлюри, яку зробив вчений. Основні ідеї, що О. Лотоцький намагався розкрити через цитування С. Петлюри, наступні: формування С. Петлюри як громадянина-патріота відбувалося з ранньої юності, у його вдачі сполучилися і хист до письменництва, і до публічних виступів, і організаторські здібності [23, с.9-10], беззаперечна віра в українську державність, яка забезпечила йому популярність серед широких мас населення [23, с.14-15], віра в те, що поразка в національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр. – це лише перехідний етап [23, с.19-20], впевненість в тому, що "орієнтації на власні сили" не достатньо, необхідно використовувати допомогу великих держав, для того щоб здобути незалежність [23, с.23-25], план на найближче майбутнє – створення блоку держав балтійсько-чорноморського басейну [23, с.26-27], необхідність вирішити питання оборони кордонів української держави [23, с.34], матеріально-технічна підготовка

(заздалегідь) до продовження боротьби за українську незалежність [23, с.35-36], важливість церковного питання для держави, обов'язковість скасування залежності Української православної церкви від Московського патріархату [23, с.41-49], уряд УНР мав продовжувати свою діяльність і поза межами України аби не зупинялась боротьба за незалежність [23, с.51-52], головна запорука перемоги – солідарність як в думках, так і в діях [23, с.54-55].

Усі три частини праці О. Лотоцького мемуарного характеру «Сторінки минулого» насичені невеликими біографічними нарисами громадських та політичних діячів, діячів культури, з якими довелося зустрітися автору мемуарів. У цій автобіографічній праці життя вченого в значній мірі представлено не просто як ланцюг подій, а як опис людей, які входили в життя науковця і в тій чи іншій мірі впливали не її перебіг. І це постаті не лише відомих діячів. Звичайно, в першу чергу спогади торкнулися родинного оточення, студентів, викладачів. Що стосується колишніх однокурсників як по семінарії, так і по академії, то характеризувалися переважно їх моральні якості, погляди на громадського-політичне життя, їх подальші життєві досягнення [11, с.54-55, 106-107]. Говорячи про викладачів, окрім політичних уподобань та моральних якостей відзначав О.Лотоцький ще і володіння своїм предметом. А з найбільшою пошаною відзивався про тих, хто переймався долею українського народу, як, наприклад, професор М.І. Петров, росіянин, який проживаючи на українських землях переймався долею українського народу [11, с.29,114-122]. Окремий розділ першої частини спогадів О. Лотоцького, що охоплює перші 30 років його життя, присвячений відомим постатям українського громадського, наукового, культурного життя 90-х років XIX ст.: В.Б. Антонович [11, с.168-174], О.Я. Кониський [11, с.175-180], М.С. Грушевський [11, с.181-185], І.С. Левицький [11, с.186-188], М.В. Лисенко [11, с.189-192], М.П. Старицький [11, с.193-196], М.Р. Рильський [11, с.200], В.Н. Вовк-Карачевський [11, с.204], В.М. Доманицький [11, с.215-223], Ф.П. Матушевський [11, с.235-237]. Ці короткі біографічні нариси містять вибрані відомості про життєвий шлях цих діячів, характеристику їх громадської, культурної діяльності, їх внеску у відродження українського національного життя.

Презентація петербурзького періоду в житті О.Г. Лотоцького також насичена біографічними матеріалами. Друга частина спогадів містить відомості про представників української громади в Петербурзі на початку XX ст., не тільки добре відомих широкому загалу, а й менш знаних (Є. Грибішов, О. Бородай, О. Шишкевич, М. Корчинський, М. Кушнір тощо) [24, с.55-71]. Більш розлогі характеристики присвячені відомим українським діячам та тим, хто з розумінням ставився до потреб українства: П.Я. Стебницькому, Д.Л. Мордовцю, О.О. Русову, Ф.К. Вовку, Ф.Є. Коршу, О.О. Шахматову. Головний мотив цих нарисів – це їх внесок у розвиток українського національного руху, української культури, їх громадянсько-політична позиція. Зокрема, П.Я. Стебницький презентувався як "лицар громадської праці", "незамінний товариш в роботі чи порадник" [24, с.33-41]; О.О. Русов – як діяч, що зробив значний внесок у розвиток українського громадського руху [24, с.41-45], Ф.К. Вовк – як людина, що могла дати набагато більше, насамперед в науці, ніж встигла дати [24, с.45-51]. У характеристиці Д.Л. Мордовця відзначався його літературний талант, постійна наявність українських настроїв в його працях [24, с.19-32]; Ф.Є. Корш характеризувався як "оригінальна й видатна особа серед російського громадянства", яка з розумінням ставилася до вимог та національних потреб українського народу [24, с.328-348]. Звичайно, будучи активним громадсько-політичним діячем, О. Лотоцький не міг обійти своєю увагою й членів Державної думи, нариси про яких презентовані в третій частині спогадів науковця. Насамперед, він представив постаті членів I Думи (А. Вязлов, М. Біляшевський, І. Присецький, А. Грабовецький) [25, с.41-51] та III Думи (К. Волков, В. Солуха, О. Трегубов, І. Лучицький) [25, с.56-63].

Цікавим є те, що походючи з родини священика, займаючись церковною історією О. Лотоцький майже не присвячував свої біографічні матеріали церковним діячам. Зокрема, у «Сторінках минулого» відмічається тільки те, що серед духовних осіб найбільше запам'яталася постать єпископа новгородського Арсенія, який за походженням був українцем. Автор спогадів з пошаною відзивався про цю людину, про його розум, енергійність, організаторські здібності. Проте, жаль викликало те, що ця людина проживала за межами українських земель, її здібності пропадали для нашого народу. І тому постать єпископа Арсенія подавалася як приклад "марнування нашої національної сили" [25, с.222-227].

Тож, зацікавленість О. Лотоцького постаттю того чи іншого діяча зумовлювалася насамперед його причетністю до українського національного руху. Його біографічні нариси представляли здебільшого не розгляд основних віх життєвого шляху від народження і до смерті, а презентацію громадянських, політичних та наукових уподобань діячів. А головним критерієм позитивної оцінки у роботах вченого було вірне і сумлінне служіння українській національній справі.

Джерела та література

1. Підкова І.З., Шуст Р.М. Довідник з історії України: в 3 т. – К.: Генеза. – 1995. – Т.2. – 435 с.; Швидкий В.П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890-1930-ті рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 366 с.; Лотоцький О. Духа унінія не дай мені! (чи маємо підстави для політичного песимізму?) // Історія України. – 2001. – №2. – С. 8-10; Воронин О.О. Автокефалія Української Православної Церкви. – Кенсінгтон, США: Вид-во "Воскресіння", 1990. – 64 с.
2. Мінаков М. Жанр наукової біографії: переплетення науки, політики та ідеології в Україні // Український гуманітарний огляд. – Вип. 11. – К.: Критика. – 2005. – С. 30-45.
3. Лобанський О. Петров А.Н. Пятидесятилетие научной разработки славянских источников для биографии Кирилла и Мефодия (1843-1893), Москва, 1894 р.; Спорные вопросы миссионерской деятельности св. Кирилла філософа на Востоке, Одеса, 1894 р.; Апокрифическое пророчество царя Соломона о Христе, находящееся в пространном житие св. Константина філософа, по списку XIII в., СПб, 1894 // Записки НТШ. – 1895. – Кн.І. – Т.V. – С.7-8.
4. О.Л. Гавриил Пясецкий. О св.Кукне как просветителе орловського края, историческое исследование, Орел,1894 р. // Записки НТШ. – 1896. – Кн.І. – Т.IX. – С.3-4.
5. О.Л. і С.Л. Труды Киевской духовной академии // Записки НТШ. – 1895. – Кн.3. – Т.VII. – С.2-4.
6. Лотоцький А. Д. Дорошенко. Народная украинская литература. Сборник отзывов на народне украинские издания, СПб, 1904 р. // Вестник воспитания. – 1905. – №1. – С.22-25.
7. Лотоцький О. Кілька віршів Івана Некрашевича // Записки НТШ. – 1897. – Кн.VI. – Т.XX. – С.1-10
8. Записные книжки. – ЦДІА у м.Києві. – Ф.1225, оп.1, спр.38, арк.1-37.
9. Лотоцький А. Памяти протоієрея В.Я. Гречулевича (по поводу тридцатилетия со дня его смерти) // Киевская старина. – 1900. – №6. – С.279-287.
10. Лотоцький А. Крохи літературного насліддя С.В. Руданського // Киевская старина. – 1902. – №12. – С.147-155.
11. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава. – (Праці / Укр. наук. ін-т; т.6; Сер.: Мемуари; кн.1), ч.1. – 1932. – 286 с.
12. Білоусенко А. На общественном посту, М.С. Грушевский как общественный деятель // Украинская жизнь. – 1916. – №12. – С.17-29
13. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава. – (Праці / Укр. наук. Ін-т; т.12; Сер.: Мемуари; кн.3). – Ч.2. – 1932. – 490 с.
14. Лотоцький О. М. Грушевський. Історія України-Руси // Украинский вестник. – 1906. – №1. – С.195.
15. Білоусенко О. Шевченків день // Рада. – 1909. – №52. – С.1.
16. Білоусенко О. Шевченкові роковини // Рада. – 1909. – №53. – С.1.

17. Chevtchenko – poete national de l'Ukraine // France-Ukraine. – 1926. – №3-4. – С.3-4.
18. Лотоцький О. Шевченкові роковини // Тризуб. – 1927. – 13 березня. – №11 (69). – С.2-4.
19. Лотоцький О. Ідея державної незалежності України в творах Т. Шевченка // Тризуб. – 1928. – 22 липня. – №28-29. – С.18-25.
20. Лотоцький О. Справжні пружини // Тризуб. – 1927. – 13 листопада. – №42 (100). – С.9-12.
21. Лотоцький О. Заповіт Симона Петлюри // Тризуб. – 1926. – 6 червня. – №34. – С.6-12.
22. Лотоцький О. Державний провід Симона Петлюри. – Париж, 1930. – 23 с.
23. Лотоцький О. Симон Петлюра, як політик і держ. муж. – 3-є скорочене вид. – Париж, Лондон, 1951. – 76 с.
24. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава. – (Праці / Укр. наук. Ін-т; т.12; Сер.: Мемуари; кн.3). – Ч.2. – 1932. – 490 с.
25. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава (Праці / Укр. наук. ін-т; т.21; Сер.: Мемуари; кн.4), 1934. – Ч.3. – 396 с.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню малодослідженої у науковій літературі теми наукової спадщини О. Лотоцького. Аналізуються біографічні нариси вченого, присвячені українським науковцям, громадським та політичним діячам.

Summary

The article devotes to scantily investigated in scientific literature theme of O. Lototsky scientific heritage. The author analyzed Lototsky's researches concerning Ukrainian scientists, public and political figures.

УДК 629.76/.78 (09)

И.В. Федоренко

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ШКОЛ

XX век был веком бурного научно-технического развития. По существу все основные промышленные направления были сформированы в это время (энергетика в т.ч. атомная, авиастроение, радиотехника, ракетостроение и т.д.). Эти направления развивались под давлением потребностей общества. Одной из важнейших таких потребностей было укрепление обороноспособности стран. Считается, что именно оборонные отрасли были локомотивом научно-технического прогресса.

Создание образцов военной техники требовало мощного научного сопровождения. Это в свою очередь обуславливало формирование научных направлений, которые развивались как научные школы.

Понятие "научная школа" в его современном толковании связано с процессом роста роли личности руководителей научных коллективов. Этот процесс все более четко начал проявляться в начале XX века, когда начали создаваться научные коллективы, которые объединяли в одной лаборатории несколько ученых. В этих коллективах, наряду с функциями сбора и систематизации информации, разделения сфер труда и управления, возникла и новая – педагогическая функция руководителя, который в этих условиях выступал уже не только как ученый, но и как ментор – воспитатель нового научного направления.

На протяжении ряда лет Центр исследований потенциала и истории науки им. Г.М. Доброва НАН Украины во главе с доктором физико-математических наук Ю.О. Храмовым осуществляет исследование истории науки Украины через призму